

O TOPONIMIMA

ILI PREGLED NAZIVA ULICA I TRGOVA U STAROM JEZGRU ZEMUNA

Malo koji stanovnik Beograda će znati gde se nalazi ulica „Gruje Miškovića”, izuzev onih koji baš u toj ulici stanuju. Razlog tome naravno nije čuvenje ličnosti čije ime ona nosi pošto je isto toliko anonimna i „ulica Dostojevskog”. A obe se ne razlikuju od „XXXVII nove ulice”, mada nose imena više ili manje poznatih ljudi, jer oznaka „XXXVII nova” ne govori o tome gde bi se ta ulica mogla nalaziti ni više ni manje nego oznaka „Ulica Dostojevskog” ili „Ulica Gruje Miškovića”.

Toliko je već svakodnevna mnogostrana otuđenost gradova čije je samo jedno obeležje anonimnost ulica, da će mnogi stanovnici Beograda reći: zašto bi se „Astronomska ulica” nalazila baš na Zvezdari? Ipak se navika na apstraktne nazive može razbistriti ukazivanjem na one, koji ulicu potpuno određuju. Svi znaju gde je „Vasina” ili „Čika Ljubina”, jasno je gde se nalazi „Studentski trg”, „Dunavska ulica”, „Rakovički put”, „Ulica ušća”; mogle bi se prepoznati „Duboki potok”, ili „Baštovanska”.

Može se stoga govoriti o prepoznatljivim i neprepoznatljivim imenima ulica — o toponimskoj određenosti. Ona bi se mogla definisati kao stepen određenja prostora i sadržaja, fizičkih i duhovnih, koje naziv daje mestu (topos) — a ono može biti ulica, trg, park, prolaz, kej, deo grada, građevina, grad.

Pitanje kako nastaju imena ulica upućuje na razvrstavanje pre svega na toponimski određene i neodređene nazive. Primera za prve ima, na žalost, mnogo, a na početku ovog teksta su pomenuti neki tipični slučajevi. Više nas, naravno, zanima moguća, dalja podela toponimski određenih naziva:

- direktna ili prava toponimska određenost
 - stari nazivi
 - novi nazivi
 - stečena toponimska određenost.
-

Direktna toponimska određenost se može zasigurno utvrditi kod novih naziva. Svako će znati bar približno gde se nalaze „Ulica ušća” ili „Savski nasip” i ako nije čuo za njih. Time se odlukuju i nazivi „Studentski trg” i „Zeleni venac”, ali ih već i njihova starost čini prepoznatljivima. Po tome se približavaju nazivi koji su svoju toponimsku određenost stekli dugom upotrebom. „Vasina” i „Čika Ljubina” su apstraktna imena, jer vremenom ulica ne nosi više ime čoveka — njegovo ime postaje ime ulice. Ime „Knez-mihajlova” više niko ne vezuje za kneza Mihaila, već za ulicu. To potvrđuje i zadržavanje starijih akcenatskih oblika u mnogim slučajevima: „Dušanova ulica” se izgovara „Dušanova”.

Ovaj proces apstrahovanja je istovetan kod starih naziva sa direktnom toponimskom određenosti. Neki od njih izgube ovu primarnu prepoznatljivost, ali toponimska određenost ostaje jer prerasta u stečenu — naziv postaje ime. Tako je danas ime „Terazije” isto toliko apstraktno kao „Čika Ljubina”.

Pored draži drevnosti, stari nazivi nose istorijsku vrednost lokalnog značaja. Oni su zgusnuta legenda ulice ili kraja. Najstariji Beograđani pamte da se „Slavija” (danas „Trg Dimitrija Tucovića”) u vreme njihove najranije mladosti nazivala „Englezovac”, jer je neki Englez kupio to zemljište i parcelisao ga (to je bio Škotlandanin Makenzi (McKenzie), po kome je kasnije nazvana „Makenzijeva” ulica, današnja „Maršala Tolbuhina”). Ako danas mnogi i ne znaju ko je bio Čika Ljuba, osećaju neku prisnost sa prošlosti, pitaju se barem o negdašnjem stanovniku tog kraja.

O „Tridesetčetvrtoj ulici” mladi Njujorčani nemaju šta da se pitaju, iako je i to već dosta star naziv (što se naravno iz njega samog ne daje zaključiti).

Takva tiranija administrativnih organizacija je ishod razvoja društva, grčevite privredne ekspanzije i potrošnje, koji je doneo mnoge vidove otuđenja. Da bi se u takvim vavilonskim kulama obavljao posao, potrebna je krajnja racionalizacija tehnologije i komunikacionih sredstava.

Ako se ovo ne bi imalo u vidu, izgledalo bi bespredmetno osuđivati „Ulicu XLIX novu” i „Treći bulevar”. Bitno je međutim uočiti da ovaj razvoj donosi opadanje toponimske određenosti.

Pregled tog razvoja u našim krajevima pružice vrlo dobro istorijat zemunskih ulica, jer su tu na malom prostoru prisutne sve njegove osnovne odlike.

Zemun čini posebno interesantnim srećna okolnost da se u starom jezgru i do danas zadržao priličan broj starih naziva, što je u znatno manjoj

meri slučaj sa drugim gradovima, posebno Beogradom. Najstariji među njima su „Visoka”, „Oračka” i „Bežanijska”, koji su u upotrebi već preko 200 godina.

Arhivski podaci o zemunskim ulicama sežu najdalje od 1760tih godina, kadašnji dokumenti Magistrata pominju neke nazive. Prvi plan grada na kojem su bila upisana imena ulica datira iz 1788. godine, ali sistematsko praćenje razvoja omogućavaju tek podaci od 1793. Tada je sačinjen prvi popis naziva. Oni su, međutim, ranije nastali. Zemun postaje varošica sa magistratom 1751, a u austrougarskim rukama je već od 1717. kada su iz njega isterani Turci. Imena ulica koja 1793. beleži austrougarska administracija su srpska, što pokazuje da nisu potekla ni od turske ni od austrijske administracije, već su nastala u narodu — među zemunskim stanovništvom.

To spontano rađanje toponima je izraz srednjovekovnog duha gradova — duha izražene kolektivnosti života. U gradu su trg i ulica prostori gde se taj život odvija, jer se potrebe kolektivno zadovoljavaju: voda se uzima sa javne česme, pečenje se nosi obližnjem pekaru, na kupanje se ide u javno kupatilo. Proizvodnja i stanovanje su prostorno objedinjeni — zanatlija radi u kući gde živi, ili još pre pred kućom, i tu odmah prodaje svoje proizvode. Nema razdvajanja funkcija i zoniranja. Zato je ulica puna raznovrsnih i svakovrsnih sadržaja. Ona živi intenzivno — susretima, razgovorima, odlučivanjem o zajedničkom životu u međusobnim dogovorima — spontano, direktno i neinstitutionalizovano.

Takav duh gradskog života je prirodno, davao toponimski određena imena ulica, jer je bilo neophodno da se ulica, kao prostor kolektivnih potreba, prepoznatljivo označi. A kolektivne potrebe su bile i najčešći od izvora imena, koji se mogu razvrstati u tri osnovne grupe: 1. po sadržaju ulice; 2. po pravcima; 3. po fizičkim odlikama.

1. SADRŽAJ koji je u ulici najznačajniji imenovao je ulicu. Tako su nastali nazivi: „Magistratska” (ime se u arhivskim materijalima pominje od pre 1793; danas „Trg pobjede”), „Solarskog ureda” (od pre 1793; danas „Zmaj Jovina”), „Nikolajevska ulica” (od 1793.), u kojoj se i danas nalazi nikolajevska crkva, ali je ulica promenila naziv u „Njegoševu”. Franciskanski manastir se nalazio u „Franciskanskoj” (od 1793; danas „Svetosavska”). „Glavni trg” (od 1793.) se od 1916. naziva prema preovlađujućem među mnogim sadržajima koji su ga činili glavnim i postaje „Pijačni trg”. Danas se zove „Omladinski trg”, iako na njemu nije počela da se skuplja omladina, već je i dalje pijaca. Oko pijace su se nalazile „Kantarska ulica” (od 1816, danas

„Masarikov trg“) i „Piljarska ulica“ (od 1897, do danas istog imena), čiji nazivi govore o sadržaju — zanimanju stanovnika ulice kao i nazivi „Gospodska“ (od 1793), „Veslarska“ i „Čunarska“ (oba od 1897). „Brodarskom ulicom“ (od pre 1816; danas „Petra Zrinjskog“), u kojoj se nalazio Brodarski ured još 1740, izlazilo se na „Brodarsku kapiju“ zemunskih utvrđenja, „Ribarska ulica“ (od 1793; danas „Fruškogorska“ i „Borčanska“) je dobila ime po „Ribarskoj kapiji“, kroz koju su ribari izlazili na obalu Dunava. I dan danas ribari najviše na tom mestu (oko kafane „Saran“) silaze na reku. „Oračkom ulicom“ (od 1793. do danas je zadržala to ime), verovatno su ratari odlazili na polja na prostora gde se kasnije, kada se Zemun proširio na tu stranu, pojavila „Vrtlarska ulica“ (od 1897. do danas istog imena).

Nešto su novijeg datuma (od 1816) nazivi prema kafanama „Ulica kod raka“ (danas „Gajeva“), „Kod tri goluba“, „Kad konjića“ (naziv je koji počeo da se upotrebljava za gornji deo „Ribarske ulice“, što govori da se ulica nije smatrala nedeljivom jedinicom, već je sadržaj bio njeno prevashodno obeležje).

2. PO PRAVCIMA su dobile naziv ulice kojima se išlo u Petrovaradin, Bežaniju, Beograd, kroz kapije odgovarajućih imena. „Dunavskom ulicom“ (od 1793, danas „Matije Gupca“) izlazilo se na reku odmah po ulasku na „Petrovaradinsku kapiju“, što ima poseban smisao jer je prilaz iz tog pravca dosta udaljen od reke.

3. PREMA FIZIČKIM ODLIKAMA PROSTORA dobile su naziv, između ostalih, ulica „Duga“ (od 1793; danas „Dubrovačka“), „Visoka“ (od 1816; ime se, kao i sledeće tri, zadržalo do danas), „Strma“, „Tesna“. „Stara“ (sve tri od 1897. međutim, najverovatnije su nazivi nastali mnogo ranije, ali se u dokumentacijama nisu javljali zbog manjeg značaja — na gardoškoj padini je stanovala sirotinja).

Sve do poslednjih decenija XIX veka nije bilo drugih izvora imenima ulica. Nije bilo ulica sa imenima značajnih ličnosti. Svi nazivi su bili toponimski određeni.

U spisku ulica iz 1897. nalazimo najednom trećinu zemunskih ulica sa imenima znamenitih ljudi. Šta je donelo tu promenu? Državna administracija se već potpuno razvila i sada ona na sebe preuzima imenovanje ulica. Ranije je ozvaničavala u narodu odomaćena imena. Sada ih ona dodeljuje. Naravno, tu je nekoliko decenija sabijen proces, koji je bio trajniji i postupniji u srednjoj Evropi, odakle je došla nova

praksa. Ime znamenite ličnosti se prvo pojavilo u nazivu one ulice, za koju je ta ličnost bila vezana. Javlja se jedan novi motiv kod imenovanja ulica — počast. Srednjevekovnom, izrazito kolektivnom, duhu takav je motiv stran, dok buržoaziju više odlikuju individualistička opredeljenja. I naravno, počast dobijaju predstavnici vladajuće klase, pa ulice nose imena trgovaca i vojnih i administrativnih prvaka, a kasnije i ličnosti iz kulture.

„Štarembergova ulica” (od 1897; danas „Kosovska”), dobila je ime po kući ove bogate trgovačke porodice, u kojoj se nalazio magacin robe i svratište. Ime je verovatno nastalo u narodu i imalo je direktnu određenost. „Laudonova ulica” (od 1897; danas „Matije Gupca”) je već dobila ime po samom Gedeonu Ernstu Laudonu (1716-1790), austrougarskom vojskovođi, koji je živio jedno vreme u toj ulici, baš u čuvenoj kući porodice Karamata, čije je ime ulica ponela 1919. Oba naziva su prema tome imala direktnu toponimsku određenost. Dimitrije Davidović (1789-1790), austrougarskom vojskovođi, koji je živio rođen je u ulici, koja se od 1897. u arhivima prati kao „Davidovićeva”.

Za prvog gradonačelnika Zemuna imenovan je 1751. Marko Nikolić i njegovo ime, za razliku od Davidovićevo mogla je da nosi bilo koja od zemunskih ulica (od 1897, današnja „Ivana Mažuranića”), čime se već potpuno gubi toponimska određenost. Ipak to je bolje nego kada ime „Princa Eugena” (od 1897; današnja „Zmaj Jovina”) može da nosi bilo koja ulica u bilo kom gradu austrougarske imperije, pa i van nje.

Ako su nazivi „Štarembergova”, verovatno i „Laudonova” i „Karamatina” potekli od zemunskih stanovnika, ove druge je zasigurno dodeljivala zemunska administracija. Tako se izbor ubrzo širi, pa ulice nose imena ličnosti od rimskih imperatora („Probusova” od 1897, danas „Fruškogorska”, po Marcusu Aureliusu Probusu, koji je istina rođen i ubijen u Sirmijumu u III veku i značajan po izvođenju javnih radova na Dunavu), do savremenih austrougarskih generala („Molinarijeva” od 1897, danas „Svetosavska”, po Antunu Mollynary—ju /1820-1904/).

Nestaje toponimska određenost, a zvanični davaoci imena su u zabludi da će ulica do oveko-veći ličnost. Ulica je suviše vitalna i svakodnevna da bude opterećena ulogom istorijskog leksikona. Ona preuzima ime od ličnosti i ono postaje apstraktno.

Međutim, proces koji je jednom započeo ne da se više zaustaviti. U celoj kontinentalnoj Evropi

gube se polako stari, toponimski određeni nazivi i, ako se danas prelistaju spiskovi ulica starih evropskih gradova, naći će se samo tragovi stare prakse: „Kožna”, „Dlouha”, „Na Prikope” u Pragu, „Rue des ecoles”, „Rue des beaux arts”, „Quai de l'horloge”, „Rue du pont neuf” u Parizu, „Kazandžiska”, „Leblebdžiska”, „Pokrivena čaršija” u Skopju, „Via delle quattro fontane”, „Via appia antica”, „Via della batteria” u Rimu, „Sadovaja”, „Borovaja”, „Baltijskaja” u Lenjinogradu, „Kamenita”, „Mlinske stube”, „Klesarski put”, „Pod zidom” u Zagrebu.

U Engleskoj su se međutim, do danas u potpunosti zadržala imena sa direktnom toponimskom određenošću. „Walnut tree walk”, „Brook drive”, „Exhibition road”, „Baker street”, „Mile dan road”, „Cornhill” su nekoliko primera iz Londona, kao i ovi koji već zvuče znatno apstraktnije posle vekovne upotrebe: „Ashbrook road”, „Ashburn gardens”, „Ashley lane”, „Ashchurch grove”, „Ashford crescent”, „Ash grove”. (Interesantno je napomenuti da Englezi imaju 32 različite vrste „ulica”: street, road, terrasse, walk, place, muunt, mews, lane, drive crescent, alley itd). Ulice britanskih gradova, sa retkim izuzecima, ne nose imena znamenitih ljudi. Istina nazivi su većinom odavno prošli proces apstrahovanja, jer su stari koliko i same ulice — uopšte se nisu menjali.

Nova praksa kontinentalne Evrope nosi u sebi podložnost promenama, jer je počast, kad se dodeljuje administrativnim putem, u velikoj meri političkog karaktera, pa se sa političkim promenama menjaju i imena ulica. Česte promene naziva ulica stanovništvo teže prati i teže prihvata, čak i kada bi nazivi bili toponimski određeni. Većina zemunskih ulica imala je takvu sudbinu počev od kraja XIX veka, što pokazuje nekoliko primera: „Franciskanska” (od pre 1793) postaje 1816. „Kontumacka” 1897. „Molinarijeva”, 1928. „Svetosavska”. 1942. „Šubertova” i od 1944. do danas je ponovo „Svetosavska”; „Gospodska” (od pre 1793) je od 1897. „Solarska”, od 1926. „Kralja Aleksandra”, od 1942. „Ante Pavelića”, od 1944. ponovo „Kralja Aleksandra”, a od 1946. „Lenjinova”. S druge strane, „Preka ulica” (od pre 1897) nije menjala naziv sve do 1947 kada je postala „Varšavska”. Na sreću, već 1951. stari naziv je vraćen (ne toliko zbog svojih preimućstava, koliko zbog nastale političke situacije).

Tako naziv „Varšavska” stanovništvo i nije stiglo da prihvati. Još je drastičniji u tom smislu razvoj „Dunavske ulice” (od pre 1793), kasnije „Laudonove” (od 1897), koji mora da je u dvadesetom veku izazvao priličnu zabunu stanovni-

štva: 1919. ulica postaje „Karamatina”, 1942. „Matije Gupca”, 1944. ponovo „Karamatina” a 1947. opet „Matije Gupca”!

Česte pomene ne dopuštaju pojavu stečene toponimske određenosti, pa se svaka toponimska određenost gubi. Grad se birokratizuje i otuđuje od ljudi. Među stanovnicima Novog Beograda vlada nepoznavanje imena ulica i blokova — a da oznake (više to nisu ni nazivi) budu što birokratizovanije, jedan broj zgrada je obeležen nezavisno od ulica: „soliter C12”, „C17”, „paviljon 28” itd. U sveskupnom otuđenju jednog promašenog urbanog koncepta, odgovarajući je način obeležavanja.

U takvim uslovima stanovnici su krajnje inertni da učine napor ka prihvatanju zvaničnog toponimskog sistema. Oni pribegavaju upotrebi sopstvenih nezvaničnih imena. Neverovatno je koliko se ona brzo šire i usvajaju, iako ulica praktično više ne postoji (kolovoz nije ulica, ulica je kolektivni život, okupljanje, susretanje), pogotovu u novim naseljima — spavaonicama. Što su ta „šatro” ili „underground” imena najčešće podrugljiva, izraz je otuđenja, otpora represiji, ali je proces njihovog nastajanja istovetan onome od pre 200 godina. Samo je tada administracija ozvaničavala narodska imena, a danas natura svoja. Stvara se jaz između zvaničnog i nezvaničnog, jer ljudi nerado prihvataju nešto što je odozgo nametnuto.

Prepoznatljiva imena ulica, potekla od samih stanovnika, čine grad bliskim, ljudi ga osećaju svojim osećaju da ga oni čine.

Međutim, megalopolis guši svaku toponimsku određenost, pa se u današnjim okolnostima i ne može očekivati da ljudi uspostave odnose prema svom prostoru, kakav je postojao u ranijim stadijumima urbanog i društvenog razvoja. Naravno, bilo bi besmisleno predlagati da se administrativnim putem uvede davanje toponimski određenih naziva.

Tako celo ovo razmatranje može izgledati kao žaljenje za „boljim vremenima”. Ali nazivanje ulica je samo detalj u sklopu širih društvenih odnosa koji čine grad. A razvoj arhitektonskih i urbanističkih konceptata ukazuje na moguće okretanje usitnjenim, decentralizovanim strukturom, inicijativi korisnika, komunalnim organizacijama. Takvim oblicima urbane kulture, oslobođenim hijerarhijskih relacija, gde se uspostavlja dijalektički odnos lokalnog i opšteg nivoa, odgovara spontani kolektivni duh, koji se izražava i kroz toponimski određena imena urbanih elemenata.

U takvom kontekstu, ispitivanje razvoja toponima dobija značaj u odnosu prema budućnosti.

Literatura:

1) *Staro jezgro Zemuna*, Narodni muzej Zemuna, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Zemun, 1967.

2) Plan Beograda sa spiskom ulica.

3) Plan „A—Z” London i planovi evropskih gradova sa spiskovima ulica.

4) Lewis Mumford, *City in History*, Pelican, London, 1966.

5) Uvid u arhive Zavičajnog muzeja Zemuna.

